

UDK 329.285:327
Bibliid 0543-3657, 70 (2019)
God. LXX, br. 1176, str. 22-42
izvorni naučni rad
Primljen: 2.7.2019.

Nevena STANKOVIĆ¹

Heteronomni međunarodni poredak (odbacivanje anarhije) – Nikolas Onuf

SAŽETAK

Koncept anarhije jedan je od ključnih u teorijama međunarodnih odnosa, kako klasičnih tako i savremenih. U istraživačkom fokusu ovoga rada nalaze se teorijske postavke jednog od trojice najvećih socijal-konstruktivista, Nikolasa Onufa (*Nicholas Onuf*). Određivanje stanja u međunarodnom sistemu kao anarhičnog, a što predstavlja osnovno teorijsko polazište gotovo svih teoretičara dominantnih teorijskih pravaca (realističkih i liberalnih), Onuf smatra krajnje pogrešnim. Preispitivanjem, a potom i osporavanjem teze o postojanju anarhije u međunarodnom poretku, uobičajeno definisane kao „odsustvo svetske vlade“ ili „vladavina nikoga konkretno“, izričit je u stavu da ne postoji nužna logička povezanost između nepostojanja vrhovnog autoriteta i nepostojanja pravila ili reda (poretka). Nastojeći da predstavi i objasni istinsko stanje međunarodnih odnosa, neprepoznato, kako navodi, zbog terminoloških i konceptualnih nejasnoća, kao adekvatniji termin za opisivanje stvarnog stanja predlaže heteronomiju. Naučna opravdanost ovoga rada ogleda se u činjenici da je reč o nedovoljno istraženoj problematici, koja gotovo da nije bila u fokusu domaćih istraživača, a koja potencijalno može doprineti produbljenijem razumevanju savremenih međunarodnih odnosa.

Ključne reči: međunarodni odnosi, anarhija, heteronomija, pravila, stanje pravila, socijalni konstruktivizam, Onuf.

Uvod

Mali je broj međunarodnih fenomena koji su zainteresovali toliko rekonceptualizovanih teoretičara kao što je anarhija. Kontinuirano aktuelna

¹ Autorka je student master studija na Fakultetu bezbednosti Univerziteta u Beogradu, E-mail: stankovicnevena649@gmail.com

tema, od samog njenog nastanka (premda joj se obrisi naziru i u antičkom periodu) pa do današnjih dana, posmatrana s različitih aspekata, kroz prizmu ovih ili onih međunarodnih (ili opštedruštvenih) vrednosti, s naglaskom na političku, ekonomsku ili socijalnu dimenziju, naposljetku, ostaje suštinski sporan koncept. Upravo zbog njenih mnogobrojnih različitih poimanja, u skladu kako s osnovnim teorijskim postavkama samih pravaca, tako i ličnih afiniteta konkretnih teoretičara, nije postignut ni normativni ni konceptualni konsenzus o pojmu anarhije. Pa ipak, njeno postojanje predstavljalo je jedno od osnovnih teorijskih polazišta svake iole značajnije naučne misli o međunarodnim odnosima.

Iz obilja pojmovnih određenja međunarodne anarhije koje literatura nudi ističu se najcitiranija : „nedostatak poretka, kaos ili nered“, „odsustvo vlasti“ i „odsustvo vrhovnog autoriteta“². Uprkos očiglednoj terminološkoj diferencijaciji, nastaloj kao posledica težnji da se eliminišu nedostaci prethodno ponuđenog određenja, mogu se izvesti određene zajedničke niti u vezi s njihovim sadržajem. Reč je, dakle, o pojmu s izraženo negativnom konotacijom, bitnim za objašnjenje međunarodnih odnosa ma kog istorijskog trenutka, te proizvodom analogije, s Hobsovog prirodnog stanja na individualnom nivou na nivo međunarodnih odnosa.

Dominantna određenja anarhije u teorijama međunarodnih odnosa

Teoretičari realizma u međunarodnim odnosima polaze od pretpostavke da su države glavni nosioci moći u međunarodnoj politici (definisane u vojnoj terminologiji). Njihov odgovor na anarhičan međunarodni sistem predstavlja uvođenje koncepta samopomoći, verujući da se države u pogledu bezbednosti mogu osloniti isključivo na sebe. Određujući opstanak (u relativnim terminima) kao osnovni motiv ponašanja država, smatraju da povećana bezbednost jedne države neminovno vodi smanjenju bezbednosti drugih. Stoga su države primorane da konstantno imaju na umu verovatnoću da drugi mogu imati više moći ili da planiraju uvećanje svoje moći, što ih navodi da to i čine. Time se dolazi do spiralnog modela međusobne trke u naoružanju, posledice agresivnih namera prema postupcima drugih poznatog kao „bezbednosna dilema“.

² Goldsvorti L. Dickinson (*Goldsworthy Lowes Dickinson*) uvodi pojam „međunarodne anarhije“ u teoriju međunarodnih odnosa. Anarhiju kao „nedostatak poretka, kaos ili nered“ određuje Helen Milner (Helen Milner u: „The Assumption of Anarchy in International Relations Theory: A Critique“, *Review of International Studies*, Vol. 17, No. 1, 1991, p. 69. O anarhiji kao „odsustvu vlasti“ više u: Kenneth N. Waltz, *Theory of International Politics*, Mass: Addison-Wasley, Reading, 1979. i Robert Axelroad & Robert O. Keohane, „Achieving Cooperation under Anarchy: Strategies and Institutions“, *World Politics*, Vol. 38, No. 1, 1985, pp. 226-254. i Martin Wight, *Power Politics*, Holmes and Meier, New York, 1978. Za anarhiju kao „odsustvo vrhovnog autoriteta“ detaljnije u: Robert A. Dahl, „Polyarchy, pluralism, and scale“, *Scandinavian Political Studies*, Vol. 7, No. 4, 1984, pp. 225-240.

Anarhija je kao koncept bila različito poimana u zavisnosti od konkretnih teorijskih varijacija. Za realiste „anarhija podstiče takmičenje i konflikt među državama, umanjujući njihovu želju za saradnjom i u slučajevima postojanja zajedničkih interesa, klasični realisti izvode je iz prirodnog stanja među ljudima, neoklasični razlikovanjem među jedinicama i objašnjenjem pojedinih spoljnih politika u takvom stanju prirode (pr. vojne doktrine, preferencije oko saveza, spoljne ekonomske politike), dok neorealisti ignorišu segment unutrašnje politike fokusirajući se na anarhiju kao datu, određenu strukturu sistema u kojoj su jedinice unitarne (akcentat je na međunarodnim ishodima, verovatnoći rata, trajnosti saveza)“³.

Značajno je ukazati i na razlike između ofanzivnog i defanzivnog realizma, jasno vidljive u njihovim krajnjim ciljevima, ili da postanu hegemoni, prema mišljenju prvih, ili da balansiraju moć, prema mišljenju drugih. Ofanzivni realisti zastupaju stav da u anarhičnom međunarodnom sistemu velike sile nastoje da povećaju svoju relativnu moć i uticaj, te da anarhija predstavlja snažan nagon za ekspanzijom⁴. Priroda međunarodnih odnosa oduvek je bila fundamentalno konfliktna⁵. Predstavnici defanzivnog realizma tvrde da države traže sigurnost i nastoje da šire svoj uticaj samo u vreme posebne opasnosti, stremeći održavanju postojeće ravnoteže moći⁶. I dok i jedan i drugi pravac nastoje ilustrovati ponašanje velikih sila s ciljem preživljavanja u anarhičnom sistemu, ključno je njihovo razlikovanje u odnosu na činjenicu da prema ofanzivnom država traži vlastitu sigurnost namerno smanjujući sigurnost drugih država.

U definisanju koncepta anarhije u realističkoj teoriji međunarodnih odnosa „klasični realisti naglasak stavljaju na ljudsku prirodu (*unit level*), strukturalisti su predominantno fokusirani na međunarodnu anarhiju (*sistem level*), dok pristup neoklasičnog realizma kombinuje nivo ljudske prirode i atribute država (*state level*)“⁷.

I liberalna teorija podrazumeva da je međunarodni sistem anarhičan, polazeći od država usmerenih ka ostvarivanju sopstvenih interesa. Za razliku od realizma, liberalizam je čvrst u uverenju da su međunarodne institucije sposobne da ublaže ograničavajuće efekte anarhije na međudržavnu kooperaciju, što je mesto na kome se ove dve teorije suštinski razilaze. Prema mišljenju liberalnih teoretičara, anarhija može biti regulisana na razne načine, prevashodno putem demokratizacije, ekonomske

³ Đana Luša, „Koncept anarhije u realističkoj teoriji međunarodnih odnosa“, u: Dejan Jović (ur.), *Teorije međunarodnih odnosa: Realizam*, Politička kultura, Zagreb, 2013, str. 232

⁴ Detaljnije u: Jack Snyder, *Myths of Empire: Domestic Politics and International Ambition*, Cornell University Press, New York, 1991, pp. 1-2.

⁵ Đana Luša, „Koncept anarhije u realističkoj teoriji međunarodnih odnosa“, op. cit., str. 233.

⁶ Ibid.

⁷ Ibid.

međuzavisnosti i institucionalizma. Verujući da postojanje i razvoj slobodne trgovine smanjuje mogućnost konflikta, te da ekonomski međuzavisne države oklevaju da se uključe u militarizovane sukobe iz straha da će konflikt narušiti odnose u trgovini i umanjiti strana ulaganja, izazivajući troškove protivnicima, krajnji cilj liberala je potpuno međuzavistan svet. Pripisivanjem više moći zajedničkim institucijama nego državama, oni čine mogućom ideju o trajnim savezima baziranim na zajedničkim uverenjima i interesima. Liberalizam naglašava da realna moć država dolazi iz zajedničkih ideja kao što su religija, jezik, ekonomija i politički sistemi, a što navodi države da sklapaju saveze i postaju međuzavisne.

U neoliberalizmu, a naročito neoliberalnom institucionalizmu, zastupa se stav da se čak i u anarhičnom međunarodnom sistemu može ostvariti kooperacija putem izgradnje normi, režima i institucija. Realisti i neorealisti tvrde da je bezbednost kompetitivni i relativni koncept, te da jačanje bezbednosti bilo koje države predstavlja umanjenje bezbednosti za drugu. Neoliberali, međutim, ukazuju da bezbednost država može biti i kooperativna i kolektivna, odnosno da države mogu povećati svoju bezbednost bez umanjenja bezbednosti drugih, ili da bezbednost drugih država može biti od koristi i za njih same. Suština neoliberalne teorije oličena je u tvrdnji o postojanju raznolikog kooperativnog ponašanja u okviru anarhičnog međunarodnog sistema.

Nov momenat u disciplini dolazi od socijalnog konstruktivizma u pokušajima kvalitativno drugačije interpretacije ovoga fenomena⁸. Za razliku od ustaljenih shvatanja anarhije kao krucijalne organizacione kategorije na međunarodnom nivou koje forsiraju realizam i liberalizam, socijal-konstruktivisti polaze od pretpostavke da je i vladajuće stanje međunarodnog sistema podložno promeni, usled činjenice da je čitav sistem proizvod društvene konstrukcije. Drugim rečima, i anarhija kao koncept društveno je konstruisana, nastala delovanjem individua, zahvaljujući kojima postoji ili ne postoji. Poznata tvrdnja Aleksandra Venta (*Alexander Wendt*) da je anarhija „ono što države od nje naprave“ predstavlja oličenje napred navedenog⁹. Potencijal konstruktivističkog određenja anarhije ogleda se u mogućnostima evolucije stanja međunarodnog sistema kao pojave nastale posredstvom ljudi.

Naročito ilustrativan primer jednog radikalno različitog pristupa anarhiji predstavlja teorijska misao Nikolasa Onufa.

⁸ Za korene drugačijeg poimanja anarhije u međunarodnim odnosima videti u: Jack Donnelly, "The Discourse of Anarchy in IR", *International Theory*, Vol. 7, Supplement 3, November 2015, pp. 393-425.

⁹ Alexander Wendt, "Anarchy is What States Make of It: The Social Construction of Power Politics", *International Organization*, Vol. 46, No. 2, Spring 1992, pp. 391-425., Internet, <http://links.jstor.org/sici?sici=0020-8183%28199221%2946%3A2%3C391%3AAIWSMO%3E2.0.CO%3B2-9,02/09/2018>.

Određenje anarhije u Onufovom konstruktivizmu

Teoretičari danas iskazuju tendenciju da strukturu međunarodnih odnosa poimaju kao institucionalizovanu u kakvom značajnom stepenu. Naveden je slučaj i onih autora koji sebe smatraju konstruktivistima. Premda veruju da su države visoko institucionalizovane, one, posredstvom svojih agenata, deluju u jednom anarhičnom svetu. Prema Onufovom mišljenju, termin „anarhija“ odnosi se na stanje u kojem vlada pravilo da nijedna država niti grupa država ne upravlja ostalima¹⁰. Takođe, implicira da ne postoji institucija koja je iznad države i koja bi njom upravljala, a na to ukazuje i onda kada se kaže da su države suverene. Određujući međunarodne odnose kao anarhične, teoretičari ne ukazuju na nepostojanje pravila, budući da bi to predstavljalo haos a ne anarhiju. Oni pokušavaju da ukažu na činjenicu da struktura upravlja, a naročito stabilni obrasci nenameravanih posledica.

Onuf ističe da je neophodan termin koji bi zabeležio političku dimenziju društvenih odnosa, te predlaže termin „pravilo“. Kako navodi, manje je ograničavajuće prirode od autoriteta, s drugačijom istorijom i sopstvenog paradigmatškog značaja. Pravilo je centralni pojam Onufovog konstruktivizma, predstavljajući sponu između ljudi i društva. društvena pravila (uključujući i pravna pravila), prema njegovom mišljenju omogućavaju proces putem koga ljudi i društvo konstituišu jedni druge, kontinuirano i recipročno¹¹. Polaskom od pravila, što konstruktivisti često čine, dolazi se do sheme odnosa koja se jedino može odrediti kao stanje pravila¹². Reč je o Onufovom razlikovanju pravila (*rules*, u množini,) i stanja pravila (često koristi i pojam „pravilo“ u jednini, *condition of rule*), u najsazetijem, tvrdnji upućenoj agentima i stanja koja ta pravila proizvode. Stanje pravila predstavlja drugi ključni pojam njegovog konstruktivizma. Drugim rečima, paradigma političkog društva zapravo povezuje „*sine qua non*“ društva - dostupnost, odnosno neizbežnost pravila i politike - istrajnost asimetričnih društvenih odnosa određenih kao stanje pravila¹³. Ovo stanje je u dovoljnoj meri institucionalizovano, te omogućava prepoznavanje sasvim određenih agenata kao upravljača. U nekim slučajevima, institucionalizacija je jedva primetna (kao u slučaju pravila „mase“), s tim da je opstanak takvog stanja malo verovatan bez intervencije institucija. Drukčije rečeno, kada postoje pravila (uključujući i institucije), postoji i pravilo - stanje u kome

¹⁰ Nicholas Onuf, *Making Sense, Making Worlds: Constructivism in social theory and international relations*, Routledge, London, 2013, p. 6.

¹¹ Nicholas Onuf, „Friendship and hospitality (2009)“, *Making Sense, Making Worlds: Constructivism in social theory and international relations*, Routledge, London, 2013, p. 150.

¹² Nicholas Onuf, *Making Sense, Making Worlds: Constructivism in social theory and international relations*, op. cit., p. 7.

¹³ Nicholas Onuf, *World of Our Making: Rules and Rule in Social Theory and International Relations*, University of South Carolina Press in Columbia, South Carolina, 1989, p. 22.

određeni agenti koriste ta pravila s ciljem kontrole i iskorišćavanja prednosti u odnosu na druge agente. Pravilo je, dakle, stabilan obrazac odnosa¹⁴.

Anarhija predstavlja stanje pravila (u jednini, dalje: jed.) u kojem pravila nisu direktno odgovorna za način na koji agenti uspostavljaju svoje odnose¹⁵. Pravila postoje prevashodno kako bi nenameravane posledice izbora agenata, ali ne i upravljača, „vladale“. Drugim rečima, nenameravane posledice upravljaju isključivo stoga što agenti tako žele, a posredstvom pravila. Postoje i agenti koji žele da se njima upravlja na indirektan način, budući da to doprinosi ostvarenju njihovih ciljeva u većoj meri nego kakav drugi aranžman. Postoje i oni koji u tom pogledu imaju malo ili nimalo mogućnosti izbora. Dokle god je moguće da se obrasci prosto dešavaju, agenti su ti koji kreiraju aranžmane. „Kreiranje anarhije je samo jedna od mogućnosti.“¹⁶

Anarhija kao „vladavina nikoga konkretno“ ipak nastaje od svih u asocijaciji, kao nenameravana posledica mnogih njihovih nekoordinisanih akata¹⁷. U tom smislu se i za agente koji posmatraju obrazac nenameravanih posledica ne može više reći da deluju bez nameravanih posledica, čak i ukoliko je njihovo ponašanje jednako pređašnjem. Oni svesno i s namerom prihvataju da se njima upravlja iz pomenutih korisnosti.

Onuf smatra da bi konstruktivisti trebalo ozbiljno da razmisle o izbacivanju termina „struktura“ iz svog vokabulara. Termin „socijalni aranžman“ sugerise se kao adekvatniji izbor¹⁸. Razumevanja radi, međunarodna anarhija je socijalni aranžman, institucija, u najvećoj meri. U tim okvirima su i mnoge druge institucije prepoznatljivo povezane. U svakom društvu, pravila stvaraju stanje pravila (jed.) Društvo koje države stvaraju putem svojih odnosa ne predstavlja izuzetak.

Bez obzira da li se polazi od agenata ili socijalnih aranžmana, dolazi se do određenih institucija, dakle i do pravila (množina, dalje: mn.)¹⁹. Ukoliko se krene od pravila, može se nastaviti u oba pravca, ka agentima i

¹⁴ Nicholas Onuf, *Making Sense, Making Worlds: Constructivism in social theory and international relations*, op. cit., p.7.

¹⁵ Ibid.

¹⁶ Ibid.

¹⁷ Ibid., pp. 19-20.

¹⁸ Ibid., p. 7.

¹⁹ U vezi s Onufovom upotrebom pojma „institucija“ smatra se primerenim istaći da je, kako bi se došlo do suštine pojma, neophodno proći kroz složen i zahtevan proces njegovog konceptualnog razdvajanja kako od agenture, tako i od strukture. Onuf dodatno komplikuje takve pokušaje „ogoljivanja“ (i to ne samo ovog pojma) nedoslednim njegovim korišćenjem u objašnjavanju različitih stavova sa značajno različitim značenjem. Dakle, osim terminološke nedoslednosti u upotrebi pojma „institucija“, neretko ga (često i u okvirima istog dela) gotovo poistovećuje i s agentima i sa strukturama. Primera radi, uporediti različitu upotrebu ovog pojma u: Nicholas Onuf, *Making Sense, Making Worlds: Constructivism in social theory and international relations*, op. cit., pp. 3-20.

mogućnostima izbora koja im nude pravila, ili ka socijalnim aranžmanima koji proističu iz izbora agenata. Bez obzira na pristup, ne sme se smetnuti s uma činjenica da pravila proizvode pravilo kao stanje koje agenti (kao institucije) ne mogu izbeći.

Time se dolazi do problema iz prakse s kojim se konstruktivisti susreću, a koji leži u činjenici da se, u vezi s prethodno navedenim, želi poći u oba pravca istovremeno. S obzirom na to da kompleksnost društvene stvarnosti Onuf sugerije sledeće praktično rešenje da treba poći od pravila i ukazati na koji način pravila kreiraju agente i institucije posredstvom njihovih uzajamnih odnosa. Na taj način može se ukazati i na to kako pravila proizvode pravilo kao univerzalno društveno iskustvo.

Onufova ocena realističkog i liberalnog određenja anarhije

Onufov prvi korak u razumevanju međunarodnog je osloboditi teoriju međunarodnih odnosa dominantnog načina razmišljanja o poretku. Njegova ocena vodećih teorija (realizma i liberalizma) je jasna, premda teoretičarima na prvi mah može izgledati konfuzno. Onuf insistira na stavu da je realizam zapravo snažnija liberalna teorija (liberalna u političkom smislu), dok je liberalizam samo njena slabija varijanta. Navedeno argumentuje na sledeći način: u liberalnoj terminologiji nezavisni agenti (uključujući i individue kao nosioce prava i nezavisne države) dolaze prvi, oni stvaraju društvo u sopstvenom interesu. Takvi agenti ne moraju da prihvate nikakva druga ograničenja, osim onih koje uslovljavaju drugi agenti i materijalne okolnosti. Kada pristanu na ograničenja, oni to čine privremeno i instrumentalno. U kontekstu savremene međunarodne misli, Onuf ističe da je ovo „jezik“ realizma. Evidentno je da su realisti veći liberali nego oni koji su tradicionalno tako okarakterisani²⁰.

Slabiji liberali u poimanju međunarodnog poretka polaze s iste tačke kao i realisti, ali oni uključuju i socijalnu komponentu - režime. Onuf navodi da su ti režimi i dalje povezani jedino s teorijom akcije (u bihevioralnom smislu). Stoga liberali u suštini ništa ne dodaju koherentnoj viziji međunarodnog društva koja uključuje i sve ostale režime i u kojoj, kako Onuf objašnjava, međunarodno pravo igra konstitutivnu ulogu²¹. Onuf u tom smislu iznosi oštru kritiku, izlažući stav da zastoj u razmišljanju o međunarodnom poretku proizlazi iz samog liberalizma, koji predstavlja ideologiju koja „na sistematičan način povezuje individue i društvo putem prava“²². Dodaje i da države postaju nosioci prava po analogiji, te da snaga

²⁰ Stefano Guzzini and Anna Leander, "Following Onuf's Rules on Rule: The legal road to social Constructivism", in: Harry D. Gould (ed.), *The Art of World-Making: Nicholas Greenwood Onuf and his Critics*, Routledge, London, 2017, p. 178.

²¹ Ibid.

²² Ibid.

ove analogije doprinosi nezasluženom kredibilitetu koncepta državnog suvereniteta²³.

Uputno je ukazati i na Onufovu interpretaciju dela Keneta Volca (*Keneth Waltz*) „*Theory of International Politics*“ (1979). Onuf je ukazuje da Volcova polazna pretpostavka, zasnovana na analogiji anarhičnih međunarodnih odnosa i slobodnog tržišta, zapravo vodi sasvim drugačijim zaključcima od onih koje sam Volc izvodi. Konkretno, Volc zastupa stav da međunarodni odnosi moraju biti anarhični, budući da u njima ne postoje hijerarhija i struktura kakve postoje unutar pojedinih država, te se akteri međunarodnog sistema moraju snalaziti „kako znaju i umeju“²⁴. Suprotno navedenom, Onuf smatra da je tržište zapravo očigledan primer postojanja pravila u skladu s kojima se definišu očekivanja učesnika tržišne igre, odnosno, svaki učesnik donosi odluku o delovanju u skladu ili nasuprot pravilima, prihvatajući time rizik suočavanja s nepredviđenim posledicama svoga delovanja²⁵. Premda je Volc uobičajeno smatran materijalistom, Onuf veruje da je on strukturni idealista, a na osnovu toga što je svojom teorijom pokazao da na ponašanje igrača deluje struktura „koja postoji samo kao sadržaj njihove svesti, kao ideja u skladu sa kojom se države odnose jedna prema drugoj“²⁶.

Kako je Onuf primetio, liberali opisuju svet međunarodnih odnosa u terminologiji koju najbolje poznaju, liberalnoj, iz razloga što ih njihova liberalna shvatanja sprečavaju da vide kako zapravo pravila funkcionišu. Svet međunarodnih odnosa je svet pravila i vladavine, čak i ako se tvrdi da niko ne vlada. Ne postoji svet kojim niko ne vlada. Sama ideja anarhije kontradiktorna je u terminima²⁷. Kako se ovaj svet sastoji iz država povezanih pravima i dužnostima, liberalno društvo donosi koristi nekim državama nauštrb drugih, uprkos navodnom nepostojanju vladavine u međunarodnom poretku. Svet međunarodnih odnosa je kompleksniji od navedenog. Onuf je neka svoja obeležja identifikovao s funkcionalnim institucijama („svet usluga“ - „*the world of services*“) i s državnim agentima od statusa („svet pozicija i državnštva“ - „*the world of standing and statecraft*“), kao i s drugim oblicima koji koegzistiraju²⁸.

²³ Ibid.

²⁴ Božo Kovačević, „Šta je to novo u konstruktivizmu?“, u: Dejan Jović (ur.), *Konstruktivističke teorije međunarodnih odnosa*, Fakultet političkih znanosti Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb, 2016, str. 49.

²⁵ Ibid.

²⁶ Ibid., str. 50.

²⁷ Nicholas Onuf, *Making Sense, Making Worlds: Constructivism in social theory and international relations*, op. cit., p. 38.

²⁸ Onuf zaključuje da je svet međunarodnih odnosa zapravo „svet svetova“ („*world of worlds*“), ili, po definiciji, „svet država“ („*world of states*“). Uzimajući u obzir fizičke i socijalne dimenzije, on izdvaja tri značajne verzije ovog sveta. Nasuprot „svetu događaja“ („*world of events*“), koji je od izuzetnog značaja za najveći broj ljudi i to na razne načine, „svet pozicija

Heteronomni (ne anarhični) međunarodni odnosi

Ukoliko je anarhija stanje pravila nepovezano s namerama bilo kog agenta, onda međunarodni odnosi ne mogu biti anarhični. Prema Onufovom mišljenju, potreban je drugim termin kojim bi se ukazalo na oblik pravila (jed.) u kome agenti s namerom prihvataju da njima upravlja onaj što izaziva nenameravane posledice u ostvarivanju svojih prava. Heteronomiju ocenjuje kao adekvatniji termin²⁹. Autonomni agenti delaju slobodno, dok heteronomni agenti nisu u mogućnosti da to čine. Oba termina se odnose na agente, ne i na društvo. Iz konstruktivističke perspektive, međutim, agenti su uvek autonomni, ali tu njihovu autonomiju istovremeno ograničavaju ograničene autonomije drugih aktera. Ostvarivanje autonomije stvara heteronomiju kao društveno stanje, koje agenti prihvataju kao nenameravane posledice svojih individualnih, autonomnih izbora³⁰.

Radi daljeg objašnjenja heteronomije, potrebno je dati neke ključne smernice u vezi s Onufovim određenjem pravila. Najsažetije, performativni govor formalizuje pravila³¹. Osnovno svojstvo performativnog jezika (bilo kog njegovog iskaza ili govornog akta) jeste namera da se njime utiče na postupke (delovanje) drugih ljudi, odnosno vođeni jezikom i njegovim pravilima, ljudi kreiraju pravila kao i stanje pravila, stvarajući na taj način svet kakav jeste.³² Onufova teorija govornih akata predstavlja inkluzivni set kategorija u koji sva pravila mogu biti svrstana³³. Ove kategorije su identifikacija različitih načina na koje su pravila istovremeno regulativna i konstitutivna. Ključna pretpostavka ove teorije jeste da tri tipa pravila koja uvodi predstavljaju šablon, te da su funkcionalno analogna trima kategorijama govornih akata.³⁴ Svako

i državištva“ („*world of standing and statecraft*“) je svet u kome je nekolicina aktera od najvećeg značaja među sobom. „Svet usluga“ („*world of services*“) bi, međutim, itekako značio najvećem delu populacije ukoliko bi bili upoznati s njim. Naposljetku, Onuf pominje i „svet obrazovanih“ („*world of scholarship*“), za koji navodi da povlači normativnu prevagu u odnosu na „svet država“, povlačeći ga i od „sveta pozicija i državištva“ i od „sveta usluga“, istovremeno se „rvući“ sa „svetom događaja“. Više u: Ibid., pp. 21-39.

²⁹ Nicholas Onuf, *Making Sense, Making Worlds: Constructivism in social theory and international relations*, op. cit., p. 20.

³⁰ Ibid.

³¹ Nicholas Onuf, *World of Our Making: Rules and Rule in Social Theory and International Relations*, op. cit., p. 136.

³² J Ann Tickner, „Foreword to Harry D Gould, Ed. *The Art of World-Making*“, in: Harry D. Gould (ed.), *The Art of World-Making: Nicholas Greenwood Onuf and his Critics*, Routledge, London, 2017, p. xiv.

³³ Nicholas Onuf, *World of Our Making: Rules and Rule in Social Theory and International Relations*, op. cit., p. 66.

³⁴ Nicholas Onuf, *Rules and rule in international relations*, Erik Castrén Institute of International Law and Human Rights, University of Helsinki, 2014, Internet. <http://www.helsinki.fi/eci/Events/Nicholas%20Onuf%20Rule%20and%20Rules%20%204-2-14.pdf>, 02/02/2018, p. 4.

od pravila proizvodi različite funkcije za agente i strukture, u skladu s osobenim obeležjima. Asertivni govorni akti kreiraju instruktivna pravila tvrdnjom o stanju stvari po kome bi slušalac trebalo da postupa. Direktivni govorni akti kreiraju direktivna pravila ukazivanjem na postupke koje govornik očekuje od slušaoca da izvrši. Najzad, komisivni govorni akti kreiraju komisivna pravila obezbeđujući pravac delovanja kojim se govornik vezuje onda kada je takvo pravilo slušalac prihvatio³⁵. Dakle, prema mišljenju Onufa, postoje tri tipa različitih i međusobno isključivih govornih akata; asertivni (ja tvrdim, konstatujem), direktivni (ja zahtevam) i komisivni (ja obećavam), koji su osnova performativnog govornog jezika, i samim tim predstavljaju bazu za stvaranje pravila.

Međunarodno društvo je heteronomno zato što države ostvaruju svoju nezavisnost pod principom suvereniteta i određenim brojem komisivnih pravila koja im obezbeđuju prava i dužnosti u odnosu jedne prema drugoj. Nezavisnost jedne države je ograničenje za svaku drugu i agenti svih država prihvataju nenameravane posledice koje su rezultirale njihovim mnogobrojnim individualnim izborima. Usled ovih uopštenih pravila, njihovi raznovrsni i kompleksni međusobni odnosi uređeni su kao da su s ciljem stvoreni, određeni namerama agenata, da služe njihovim interesima, uključujući i njihov uzajamni interes da se njima upravlja.

Liberalni teoretičari, prema Onufovoj oceni, zastupaju shvatanje da pravila ne bi trebalo da imaju nikakvu drugu svrhu do stvaranje uslova za agenturu. Anarhija, „vladavina nikoga“ je rezultat koji se pretpostavlja³⁶. Ako anarhija daje prednost određenim agentima, ona to ne čini konzistentno kako to koncept pravila nalaže. Većina teoretičara međunarodnih odnosa, uključujući i realiste, drže se ovog shvatanja što ih čini liberalima prema Onufovom mišljenju. On ističe da oni nisu u pravu. Ukoliko ti isti teoretičari smatraju da su međunarodni odnosi još i endemski anarhični, onda „duplo nisu u pravu“³⁷. Zahvaljujući principu suvereniteta i praksi priznavanja, države su postale partneri u ekskluzivnom klubu. One su formalno jednake, određene pravima i dužnostima, uvek slobodne u izborima prijatelja, rivala i neprijatelja³⁸. Kada jedan partner više ne želi da bude rival, primera radi, rivalstvo tada prestaje, ali ne i partnerstvo pod njim. Prema Onufovom mišljenju, prijatelji su partneri u prijateljstvu, proizvođači i konzumenti su partneri u razmeni, rivali su partneri u rivalstvu na koje su obostrano dobrovoljno pristali, dok su neprijatelji partneri u neprijateljstvu. Zaključuje

³⁵ James C. Roberts, „What do Rules Do? Making Room for Rationality in Constructivist Thought”, in: Harry D. Gould (ed.), *The Art of World-Making: Nicholas Greenwood Onuf and his Critics*, Routledge, London, 2017, p. 86.

³⁶ Nicholas Onuf, *Making Sense, Making Worlds: Constructivism in social theory and international relations*, op. cit., p. 30.

³⁷ Ibid.

³⁸ Ibid., p. 149.

da je heteronomija, u kojoj je veliki broj partnera povezan međusobnim dogovorom, reciprocitetom ili praksom izbora (a u granicama reciprociteta), manje-više stabilna, te omogućava identifikovanje socijalnih kategorija prema odnosima koje gaje među sobom (oblicima partnerstva)³⁹. Jasno je iz ovakvog određenja da partnerstvo predstavlja vrednosno neutralan termin, odnosno odnos u kome je svaka strana obavezana pravilima (prevashodno komisivnim) prema drugoj strani. Shvaćeno na ovaj način, kao baza svakog odnosa, partnerstvo predstavlja nov momenat u teoriji međunarodnih odnosa⁴⁰. Onuf zaključuje da ovakvo stanje međunarodnih odnosa ne predstavlja anarhiju, šta god teoretičari na ovom polju želeli da misle⁴¹.

U obrazlaganju ovakvih svojih stavova, Onuf polazi od pretpostavke da su međunarodni odnosi i političke nauke konstituisani u smislu Hobsove opozicije anarhije i autoriteta. Onuf ističe da predviđanje situacija u kojima je centralna vlast prisutna ne implicira ništa o granicama. Hobsova opozicija se može uzeti formalno kao osnova za posmatranje međunarodnih odnosa, ali ne i suštinski anarhičnih. Najzad, smatra da ova opozicija skreće pažnju s centralnog pitanja politike, što je nametanje ograničenja. Centralni autoritet jeste taj koji nameće ograničenja, ali ne predstavlja jedini izvor granica⁴². Onuf, stoga, odbacuje ovu opoziciju, kao i paradigme anarhije i autoriteta kojima je rezultirala. Nasuprot tome, predlaže jedinstvenu paradigmu pravila koja bi vernije oslikala asimetriju u međunarodnim odnosima. U prilog tome, ukazuje na činjenicu da je u nemačkoj sociološkoj misli, od Georga W. F. Hegela (*George W. F. Hegel*) do Maksa Vebera (*Max Weber*), političko društvo shvatano kroz prizmu odnosa super i subordinacije. Stoga, Onuf nastoji da preformuliše tri Veberova idealna tipa vladavine (vlasti), ukaže na njihove relacije s nezavisno uspostavljenim tipovima pravila (mn.), te da ih primeni na političko društvo uopšte⁴³. On analizira značajne napore

³⁹ Ibid.

⁴⁰ Onuf smatra da se u međunarodnim odnosima podela na prijatelje, rivale i neprijatelje primenjuje kao prikladna, naizgled prirodna klasifikacija odnosa među državama koje su suvereno jednake. Navodi da je to ono što teoretičari nazivaju anarhijom u međunarodnim odnosima. On, međutim, uvodi i paralelnu podelu na srodnike (*kin*), susede (*neighbours*) i strance (*strangers*), smatrajući je neformalnom klasifikacijom društvenih odnosa uopšte. Prvu podelu povezuje s anarhijom, dok svoju podelu vezuje za heteronomiju. Ibid. p. 141.

⁴¹ U ovom, ali i u drugim segmentima njegovog učenja podrazumeva se poštovanje određenih pravila. Iznimno mali prostor je posvećen prilično površnom objašnjenju situacija u kojima dolazi do kršenja pravila. Zanimljivo je da dolazi do kršenja pravila u kojima je veća korist od kršenja pravila ili bilo kojih drugih u kojima dolazi do kršenja pravila, sugerise izvođenje potencijalno jednostranih zaključaka. Navedeno je naročito upečatljivo više primera međunarodnih odnosa, kojima obiluje istorija (ratovi iz interesa). U tom kontekstu, smatra se nedovoljnim pozivanje na međunarodno pravo kao ograničenje.

⁴² Nicholas Onuf, *Making Sense, Making Worlds: Constructivism in social theory and international relations*, op. cit., p. 150.

⁴³ Tri idealna tipa (legitimne) vlasti, prema Veberu, jesu tradicionalna, racionalna i harizmatička vlast. Tradicionalna je „ona vlast čija se legitimnost oslanja na svetost prastarih, oduvek

objašnjene u novijoj literaturi međunarodnih odnosa, radi osporavanja pretpostavljene anarhije, koristeći paradigmu pravila kako bi razjasnio brojne terminološke i konceptualne nedoumice. Konačno, pokazuje na koji način paradigma pravila može olakšati razumevanje složenih modernih asimetrija, poput odnosa sovjetske i Istočne Evrope, kao i odnosa Sever-Jug⁴⁴.

Pravila i stanja pravila (hijerarhija, hegemonija i heteronomija)

Onuf zastupa mišljenje da je pravilo distinktivno obeležje političkog društva koje omogućava razumevanje i međunarodnih odnosa na način na koji se to čini i s civilnim društvom⁴⁵. U prilog ovoj tvrdnji, Onuf analizira dominantno značenje termina „autoritet“, ukazujući na činjenicu da je pogrešno pripisano Maksu Veberu⁴⁶. S tim u vezi, ponovo se poziva na odnose super i subordinacije u političkom društvu, odnose koji su izgrađeni na osnovu pravila i koji se sastoje od niza pravila. To je ono što Onuf naziva paradigmom (jednog) pravila⁴⁷. Veber je identifikovao tri idealna tipa vladavine koja se, prema Onufovom mišljenju, nisu pokazala kao čisti tipovi. Stoga on pokušava da preformuliše ova tri tipa, ukazujući na njihove odnose s nezavisno uspostavljenim tipovima pravila koja posreduju u nametanju ograničenja. Onuf uvodi tri idealna stanja pravila (jed.) koja nastaju iz različitih tipova pravila (mn.). Svaka kategorija pravila (jed.) korespondira s jednom od tri kategorije pravila (mn.), koja predstavljaju rešenja na probleme međunarodnog društva, nastala putem socijalnog karaktera jezika. Tvrdnja da postoje samo tri čista tipa pravila u političkom (međunarodnom) društvu, a koju je izneo Veber, znači verovanje da je čovečanstvo našlo samo tri rešenja za problem korišćenja pravila radi ostvarivanja koristi⁴⁸. Onuf se, dakle, slaže s tim da postoje samo tri istrajna rešenja za problem pravila (jed.), ali ona nisu, prema njegovom mišljenju, identična Veberovim. Sugerise da su

postojećih i večnih poredaka moći i kada se u nju veruje na osnovu te svetosti“ (Vukašin Pavlović, „Veberova koncepcija moći“, *Godišnjak Fakulteta političkih nauka*, Beograd, 2009, str. 19.) Osnovna obeležja racionalne vlasti su „neprekidno, pravilima regulisano obavljanje službenih poslova; u okviru jasno definisanih kompetencija (nadležnosti); na hijerarhijskim principima zasnovanih odnosa kontrolnih i nadzornih organa vlasti; sa činovnicima koji su stručno školovani“ (Ibid., str. 17.). Harizmom Veber naziva „osobinu neke ličnosti na osnovu koje ona važi za izuzetnu i zahvaljujući kojoj se smatra da je ta ličnost obdarena natprirodnim ili nadljudskim, ili izuzetno specifičnim i ne svakom dostupnim moćima i sposobnostima“ (Ibid., str. 19.)

⁴⁴ Videti više u: Nicholas Onuf & Frank F. Klink, „Anarchy, Authority, Rule“, *International Studies Quarterly*, Vol. 33, No. 2, 1989, pp. 149-173.

⁴⁵ Ibid., p.149.

⁴⁶ Ibid., p. 150.

⁴⁷ Ibid.

⁴⁸ Nicholas Onuf, *World of Our Making: Rules and Rule in Social Theory and International Relations*, op. cit., p. 24.

njegove tri kategorije čiste (reč je o hijerarhiji, heteronomiji i hegemoniji), za razliku od Veberovih tipova⁴⁹. Pokušavajući da poveže delove paradigme pravila među sobom kao kategorije, Onuf izvodi sledeće zaključke: hijerarhija proizlazi iz direktivnih pravila, hegemonija iz instruktivnih pravila, te heteronomija iz komisivnih pravila⁵⁰. Svako od pomenutih stanja pravila prisutno je kada je prisutno ponašanje zasnovano na postupanju po nekim od tipova pravila (instruktivnih, direktivnih ili komisivnih).

Prvi tip pravila jeste hijerarhija koju je Tomas Hobs (*Thomas Hobbes*) postavio kao opoziciju anarhiji a Veber naročito razvio⁵¹. Karl Marks (*Karl Marx*) i Fridrih Engels (*Friedrich Engels*) su u svojim ranim radovima anticipirali drugi tip, hegemoniju, koja je jasno uočljiva i u Veberovom tipu vladavine poput harizme⁵². Onuf smatra da za njen razvoj dugujemo Antoniju Gramšiju (*Antonio Gramsci*)⁵³. Treći tip pravila impliciran je u buržoaskoj praksi, ali maskiran u liberalnoj pretpostavci da su agenti autonomni, te da su njihova prava i dužnosti simetrične. Veber, kako Onuf

⁴⁹ Uočava se u ovoj Onufovoj tvrdnji preterano uopštavanje, odnosno, sugeriše se da je, u odnosu na realno stanje međunarodnih odnosa (kao i kroz istoriju), teško da se za ma koji istorijski trenutak može reći da je oličjenje jednog jedinog pravila (čistog tipa). Svako stanje međunarodnih odnosa nužno predstavlja kombinaciju sva tri (u zavisnosti od niivoa analize: društveni, nacionalni, međunarodni), uz dominaciju (ne i isključivost) jednog pravila.

⁵⁰ James C. Roberts, "What do Rules Do? Making Room for Rationality in Constructivist Thought", in: Harry D. Gould (ed.), *The Art of World-Making: Nicholas Greenwood Onuf and his Critics*, Routledge, London, 2017., p. 88.

⁵¹ Veberovo načelo hijerarhije podrazumeva da je u birokratskoj organizaciji (birokratski tip vlasti) uveden red tako da postoji strogo određena hijerarhija ovlašćenja, kompetencija i odgovornosti (hijerarhijski utvrđen sistem položaja, podređenih i nadređenih organa, uloga službenika s pravom nadzora i kontrole viših u odnosu na niže organe. Irina Kovačević, „Racionalizacija i Birokratija“, *Svarog*, br. 4, maj 2012, str. 177.

⁵² Očigledno je da harizmatična vlast predstavlja oštru suprotnost racionalnoj, naročito birokratskoj vlasti. Naime, on tvrdi da je ova vlast isto tako suprotna tradicionalnoj vlasti, naročito u njenom patrijarhalnom obliku. Harizmatični tip legitimnosti se s pravom vezuje za autoritarni tip vlasti. Neki autori naglašavaju značaj odnosa harizme i izgradnje institucija (ne toliko u smislu harizme lidera koliko u smislu harizmatičnog ponašanja grupa i sledbenika), te jednog oblika ove vlasti - harizme kancelarije ili biroa (kako bi se ukazalo na „processe putem kojih se harizmatičke karakteristike transferišu sa jedinstvenih ličnosti ili nestrukturiranih grupa na uređenu institucionalnu realnost“). Vukašin Pavlović, „Veberova koncepcija moći“, op. cit., str. 21.

⁵³ Prema Gramšiju, hegemonija se definiše kao „proces putem koga vladajuća grupacija, koja može biti sastavljena ne samo od klasa, već i od frakcija različitih klasa, preko privilegovanog pristupa i raspolaganja društvenim institucijama, forsira, propagira i nameće vrednosti koje ili prepariraju ili regenerišu njihovu kontrolu nad politikom, medijima i društvom *in genere*, kao process koji otvara prostor za delovanje ideologija zarad legitimizacije rasporeda moći koji ih favorizuje“. Jasno je da je u konkretnom slučaju reč o hegemoniji na nivou jednog društva. Đorđe Stojanović, „Pravo lice hegemonije: Neogramšijevski pristup modernom svetskom poretku“, *Sociološka luča*, III/1, 2009, str. 4.

navodi, nije uspeo da uvidi složenost odnosa, neophodnu za koncipiranje jasnog obrasca vladavine i privilegija⁵⁴. Jedan od razloga što se ovaj oblik vladavine dugo nastavio da nezapaženo razvija jeste nepostojanje njegovog konvencionalnog naziva. Adekvatan naziv Onuf nalazi u moralnoj filozofiji Imanuela Kanta (*Immanuel Kant*) - heteronomija, određujući je kao suprotnost autonomiji⁵⁵. Kao ključno u tom kontekstu navodi da pretpostavka autonomije prikriva upornu asimetriju heteronomnih odnosa⁵⁶.

Teoretičari međunarodnih odnosa otkrili su mnoge tragove pravila (jed.), ali je većina onoga što imaju da kažu na ovu temu zamršeno. Neke od konfuzija su terminološke prirode. I kad misle na hijerarhiju, često je nazivaju hegemonijom. Kako je pravilo hijerarhije momentalno prepoznato kao pravilo, njegovo priznanje se teško može izbeći. Štaviše, pretpostavka anarhije inhibira priznavanje hijerarhije kao takve, dok se hegemonija eventualno smatra prikladnom zamenom. Heteronomni međunarodni odnosi predstavljaju nešto drugačiju situaciju. Oni bivaju neprepoznati, ne samo iz terminoloških zabluda i nerazumevanja, već i zato što nisu „zamišljeni“⁵⁷. Prepoznavanje heteronomije u međunarodnim odnosima zahteva poricanje onoga što liberalna paradigma ističe kao autonomiju aktera.

Izlažući svoje shvatanje da političko društvo uključuje odnose konvencionalno poznate kao anarhične, Onuf se drži shvatanja da su međunarodni odnosi nužno odnosi super i subordinacije. Izvestan broj teoretičara međunarodnih odnosa deli ovakvo shvatanje, s obzirom da većina prihvata tvrdnju da su međunarodni odnosi anarhični, ne uspevaju da iskažu svoje shvatanje na konceptualno adekvatan ili međusobno razumljiv način⁵⁸. Oni neselektivno koriste termine hegemonija i hijerarhija u različite svrhe. Napori ka specifikaciji i uopštavanju, nažalost, ne mogu se koristiti za međusobno podržavanje i razvoj. Paradigma pravila koju nudi Onuf omogućava okvir za organizovanje pomenutih obimnih i raznovrsnih napora da se razbije mit o anarhičnim međunarodnim odnosima. Takođe, čini mogućim i razjašnjavanje obrazaca hijerarhijskih odnosa u sferama moći i uticaja (s tim da se manifestuju nešto uopštenije), te heteronomnih odnosa, upornih i održivih u odnosima razmene.

⁵⁴ Nicholas Onuf & Frank F. Klink, „Anarchy, Authority, Rule“, op. cit., p. 150.

⁵⁵ Kategorički imperativ Kant definiše kao princip autonomne volje, kojem suprotstavlja princip blagostanja definisan kao princip hegemonije. V. Dž. Erl (*Warren J. Earl*) je krajnje koncizno skicirao dihotomiju na koju se nailazi u Kantovoj filozofiji: „stanje autonomije se ogleda u tome da racionalno biće moralni zakon smatra zakonom koji propisuje samo sebi, dok je zakon koji mu neko drugi nameće heteronomija“. Marija Vujović, „Osnovni principi Kantove etike dužnosti“, *MATICA*, br. 71, jesen 2017, str. 416.

⁵⁶ Nicholas Onuf & Frank F. Klink, „Anarchy, Authority, Rule“, op. cit., p. 150.

⁵⁷ *Ibid.*, p. 164.

⁵⁸ Detaljnije u: *Ibid.*, pp. 150-151.

Nekoliko teoretičara međunarodnih odnosa govori o hegemoniji, ali uglavnom kao o dominaciji snažne države koju ona ispoljava nad susedima i ređe nad ostatkom sveta. Konstruisana na taj način, hegemonija zauzima mesto u anarhičnom svetu. Kada politički teoretičari, sociolozi i drugi teoretičari govore o hegemoniji kao kulturološkom fenomenu, oni takođe pretenduju da stvore istu pretpostavku, mada manje eksplicitno. Anarhija je uobičajeno stanje modernog sveta, ono što se događa, istovremeno, događa se u svetu država koje su formalno govoreći suvereno jednake. Međutim, Onuf odbija konceptualnu hegemoniju anarhije. Umesto toga, smatra da je ono što on naziva heteronomija bolje za objašnjavanje odnosa prijatelja, rivala i neprijatelja, od kojih su svi, kao partneri, formalno jednaki⁵⁹. Države su hijerarhijske po formi i njihovi odnosi su heteronomni u prvom momentu. Pa ipak, vlade se sastoje od ljudi kojima je status (pozicija) uvek bitan. Ovi ljudi žive u svetu u kome je prisutna velika raznovrsnost društvenih odnosa, što na svakom stupnju formalnosti otelotvoruje Aristotelovu srazmernu jednakost⁶⁰. Ovo je, prema mišljenju Onufa, hegemonija, uslov na osnovu kojeg i hijerarhija i heteronomija zauzimaju svoje mesto, gde sve nejednakosti imaju svoj *raison d' être*⁶¹.

U svom kapitalnom delu „*World of Our Making*“ (1989) Onuf jasno izražava stav da ne postoji anarhična realnost u smislu koji joj pridaju mnogi teoretičari međunarodnih odnosa, te da bi joj trebalo pristupiti na način koji proizlazi iz jezičkih konvencija i kategorija. Fokus druge polovine navedenog dela jeste odnos pravila (mn.) i pravila kao stanja (vladavine, u smislu načina na koji vladamo sobom). Odnosno, dok je prvo poglavlje napisano radi određivanja pravila (mn.) i njihove funkcije (što je ostvarenje i jednog pravila), svrha drugog poglavlja jeste određenje pravila (jed.) i načina njegovog funkcionisanja (putem više pravila). Svaka kategorija pravila (jed.) korespondira s jednom od tri kategorije pravila (mn.). Svako od pomenutih stanja pravila prisutno je kada je prisutno ponašanje zasnovano na postupanju po nekom od tipova pravila, odnosno hijerarhija proizlazi iz direktivnih pravila, hegemonija iz instruktivnih pravila, a heteronomija iz komisivnih pravila. Čitava ova povezanost bazira se na pomenutoj Kantovoj ideji heteronomije, za koju ističe da se nalazi između (ili možda čak paralelno) s dva tradicionalna pola političke teorije - hijerarhije i anarhije. Onuf razvija Kantov koncept kako bi predstavio način na koji se može konceptualizovati forma pravila koje nije strukturisano na isti način kao u unutrašnjem političkom poretku, a koje se, opet, ne pretvara u „vladavinu

⁵⁹ Nicholas Onuf, *Making Sense, Making Worlds: Constructivism in social theory and international relations*, op. cit., p. 159.

⁶⁰ Prema Aristotelovoj podeli na numeričku i srazmernu (proporcionalnu) jednakost (*proportional equality*), srazmerna je ona koja zastupa relativno jednako tretiranje prema svim relevantnim akterima, u skladu s njihovim dužnostima. *Ibid.*, p. 143.

⁶¹ *Ibid.* p. 159.

nikoga“, pretpostavku koja leži u idejama najvećeg dela teoretičara, a protiv koje se glasno borio sve vreme.

Iz navedenog se pretpostavlja da opozicija pravila (mn.) i pravila (jed.) predstavlja oličenje opozicije od koje polazi većina teoretičara međunarodnih odnosa (ako ne i društvenih nauka uopšte), fenomena makro i mikro nivoa. Onuf naglašava mogućnost transformacije pravila u pravilo i obratno, odnosno pravila i pravilo na određeni način na koji on to čini, konstantno se kreću između predstava makro i mikro nivoa⁶². Onuf se, dakle, zalaže za drugačiju interpretaciju opozicije pravila-pravilo, ističući da najveći deo literature posvećene pravilima reflektuje afinitete dominantne teorijske struje. On veruje da su i marksistička paradigma i paradigma pravila pozicionirane na marginama zapadnjačke tradicije, budući da centralno mesto pripada liberalizmu. Zaključuje da oni koji prepoznaju operativni značaj bilo koje od ove dve paradigme (uključujući tu i sebe) takođe nužno ostaju na marginama⁶³.

Zaključna razmatranja

Onuf međunarodne odnose vidi kao „isprepletanu mrežu“ hijerarhijskih, heteronomnih i hegemonih odnosa pravila (oblika vladavine). Naspurot mnogim savremenim teoretičarima, ne predstavlja formalno anarhičan karakter međudržavnih odnosa kao suprotnost unutrašnjoj politici, što je distinktivno analitičko obeležje svetske politike⁶⁴. Umesto toga, svojom paradigmom pravila teži prihvatanju izvanrednih analitičkih sličnosti između unutrašnje i međunarodne politike. Skreće pažnju ka istrajnom prisustvu pravila i stanja pravila, nezavisno od prisustva ili odsustva konkretnih institucija. Podelu spolja/unutra ili međunarodno/ unutardržavno, dakle, ne smatra neophodnom. Ukoliko se jave razlike između ovih sfera, one ne proizlaze iz njihovih fundamentalnih obeležja, već iz mogućnosti da njihova pravila budu međusobno suprotstavljena jedna drugima.

Onuf u svojoj raspravi na temu anarhije u međunarodnim odnosima ostavlja dva otvorena pitanja: „Da li je projekat pronalaženja (otkrivanja) smisla (*making sense*), međutim, uopšte moguć, ukoliko je kreiranje sveta primarno određeno kao proces koji uključuje konstituisanje međunarodnog društva putem interakcija među državama?“⁶⁵ i „da li princip heteronomije

⁶² Nicholas Onuf, *World of Our Making: Rules and Rule in Social Theory and International Relations*, op. cit., p. 29.

⁶³ Ibid., p. 30.

⁶⁴ Nicholas Onuf & Frank F. Klink, „Anarchy, Authority, Rule“, op. cit., p. 170.

⁶⁵ Da bi odredili ciljeve i efektivno delovali u pravcu njihovog ostvarenja, prema mišljenju Onufa, svako od nas mora pronaći određeni smisao vlastitog postojanja. Dodaje i da je naša snažna želja da pronađemo smisao u svetu čiji smo deo. Nicholas Onuf, *Rules and Rule in Social Theory and International Relations*, Routledge, London and New York, 2012, pp. XV-XVI.

nudi održivu alternativu- stabilne i miroljubive odnose u 21.-om veku, osporavanjem principa anarhije?“⁶⁶.

Svet kakav poznajemo mora biti na neki način izveden, navodi Onuf⁶⁷. On ne predstavlja prirodno stanje kao takvo, niti sumu pojedinačnih iskustava agenata. To je „moderan svet, svet koji smo mi, modernisti, kreirali za sebe“ (podrazumeva se putem pravila)⁶⁸. Ako su prema Onufovom mišljenju ova pravila proistekla iz uma, te generisana međusobnim odnosima partnera, pretpostavljeni rezultat je međunarodno društvo, nastalo uzajamno konstitutivnim putem. Članstvo u ovakvom heteronomnom međunarodnom društvu nije reverzibilno kao što bi bilo u liberalnim zajednicama ili hobsovskim politikama smeštenim u stanje anarhije (na način na koji je oni određuju). Onufovo društvo je sagrađeno na društveno konstruisanim pravilima i putem kojih povezuje partnere, kako na individualnom, tako i na međudržavnom nivou. Stanje proisteklo iz ovako određenih društvenih odnosa je ono što Onuf naziva heteronomija, dok je zbir njihovih uloga regulisanih principom suvereniteta ono što naziva međunarodnim društvom.

Interesantno je Onufovo obrazloženje zašto se teoretičari, osim pravila (mn.), ne bave značajnije ni stanjem pravila u bilo kom političkom društvu (a naročito u međunarodnom društvu)⁶⁹. On to smatra prevashodnom posledicom tradicionalne opozicije unutrašnje (državno) - spoljno (međunarodno), ali i pretpostavke da anarhija prevladava spoljašnjom dimenzijom. Značenje anarhije u ovom kontekstu je jasno i predstavlja odsustvo onih pravila koja čine državu legalnim poretom, ili odsustvom pravila koja se pronalaze u državama. Pretpostavka da anarhija vlada u međunarodnim odnosima jeste obeležje gotovo čitavog toka teorijske misli, zahvaljujući u značajnoj meri Kenetu Volcu, smatra Onuf. Svako ko insistira na njoj, vrlo verovatno povezuje pojam pravila s međunarodnim pravom, liberalnim institucionalizmom, kao i oslanjanjem na ono što se često naziva domaća (unutrašnja) anarhija⁷⁰. Termin je sam po sebi negativne konotacije.

⁶⁶ Antje Wiener, „Still Missing The Other Half: World making and sense making“, in: Harry D. Gould (ed.), *The Art of World-Making: Nicholas Greenwood Onuf and his Critics*, op. cit., p. 114.

⁶⁷ Ibid., p. 113.

⁶⁸ Ibid., p. 114.

⁶⁹ Interesantno je da, u vreme kada je objavio svoje najpoznatije delo „*World of Our Making*“ (1989), Onufova teorijska misao nije imala mnogo uticaja (izuzev činjenice da je njome uveden pojam konstruktivizma u oblast međunarodnih odnosa). Ne samo da pravila nisu bila u fokusu interesovanja njegovih prethodnika i savremenika, već je izuzetno mali broj autora koji su se njima ozbiljnije bavili. Izuzetak je Fridrih Kratochvil (*Friedrich Kratochwill*), čije je delo „*Rules, Norms, and Decisions*“ objavljeno iste godine. Premda se ne može tvrditi da se vremenom situacija naročito promenila, primećene su izvesne promene. Onuf smatra da, iako mnogi samoproklamovani konstruktivisti uvode ovaj pojam u svoje vokabulare, oni to čine bez ikakve svesti o tome šta je ono što ih čini normativnim.

⁷⁰ Nicholas Onuf, *Rule and rules in international relations*, op. cit., p. 2.

Ukoliko, kako Onuf tvrdi, postoje pravila (razna pravila) koja konstituišu i regulišu odnose među državama, onda mora postojati i stanje proizišlo iz tih pravila, odnosno, onda ne može postojati anarhija kao takva⁷¹. Zastupanje ovakvog stava u teorijama međunarodnih odnosa definitivno predstavlja izazov. Stoga, nije čudno da teoretičari, iovako ne naročito zainteresovani za pravila, uglavnom odbijaju nepostojanje anarhije. Pa ipak, s druge strane, čak i oni najpesimističniji realisti veruju da stanje međunarodnog sistema ne predstavlja kaos, bilo to zbog balansa moći, koncepta velikih sila, sfera uticaja ili bipolarnog poretka. Onuf naposljetku sugerije da tek padom Berlinskog zida dolazi do osporavanja ovakvih realističkih polazišta, čime se postepeno otvara mogućnost za korišćenje jezika pravila u bavljenju međunarodnim odnosima.

Stav koji potencijalno može obrazložiti Onufovo osporavanje postojanja anarhije u savremenim međunarodnim odnosima jeste onaj kojim ukazuje na glavni uzrok ovakve opšteprihvaćene interpretacije stanja međunarodnog sistema, što on smatra potpuno pogrešnim. Uzrok nalazi u odgovorima na ključna pitanja međunarodne politike i navodi da, ukoliko se na pitanje „ko“ u svetskoj politici daje odgovor „država“, a na pitanje „kako“ odgovara „ratom“, onda je anarhija sasvim logična posledica ovako iskrivljene koncepcije⁷². Navedena ilustracija potencijalno otvara jedan sasvim nov pristup proučavanju aktuelnog stanja međunarodnih odnosa, pod pretpostavkom da bi se drugačijim odgovorima došlo i do sasvim različitog rezultata (u konkretnom slučaju - heteronomije).

Opšti utisak o Onufovim stavovima koji se odnose na ovu problematiku jeste da postoji priličan broj potencijalno plodonosnih ideja primenljivih na teoriju međunarodnih odnosa, ali da je za potpunije razumevanje, a time i primenu, nužna dalja njihova razrada. Kao što je slučaj i u drugim oblastima njegovog rada, Onufova nekonzistentnost, terminološka nedoslednost, te uopšteno kompleksnost samog izražavanja značajno ograničavaju prepoznavanje doprinosa koje njegovi stavovi u ovoj oblasti nesumnjivo imaju. Čini se da Onuf potencijalno u velikoj meri može doprineti razumevanju i objašnjenju savremenih međunarodnih odnosa, ali da bi to u praksi bilo ostvarivo, neophodno je, pre svega, njegove parcijalno iznošene ideje povezati u jednu koherentnu celinu, strukturisati ih i na taj način učiniti preglednim i dostupnim teoretičarima u okviru jednog obuhvatnog sistematizovanog dela.

⁷¹ Ibid.

⁷² Nicholas Onuf, *World of Our Making: Rules and Rule in Social Theory and International Relations*, op. cit., p. 231.

Bibliografija

- Ajzenhamer, Vladimir, „Bojno polje *praxis*: realističko-konstruktivistički duumvirat i posrtanje liberalnog internacionalizma“, u: *Međunarodni problemi*, Vol. LXIX, No. 2-3, 2017.
- Axelroad, Robert, Keohane, Robert O., „Achieving Cooperation under Anarchy: Strategies and Institutions“, *World Politics*, Vol. 38, No. 1, 1985, pp. 226-254.
- Dabić, Dragana, „Kritička teorija međunarodnih odnosa na početku 21. veka“, *Međunarodni problemi*, Vol. LXIX, No. 2-3, 2017.
- Dahl, Robert A., „Polyarchy, pluralism, and scale“, *Scandinavian Political Studies*, Vol. 7, Supplement 4, 1984, pp. 225-240.
- Donnelly, Jack, „The Discourse of Anarchy in IR“, in: *International Theory*, 7, 3, 2015, pp. 393-425.
- Guzzini, Stefano, Leander, Anna, „Following Onuf’s Rules on Rule: The legal road to social Constructivism“, in: Harry D. Gould (ed.), *The Art of World-Making: Nicholas Greenwood Onuf and His Critics*, Routledge, London, 2017, pp. 175-188.
- Jovanović, Nataša, „Rubikova kocka postkolonijalizma: teorijski sinkretizam i novi izazovi u postkolonijalnim studijama“, *Međunarodni problemi*, Vol. LXIX, No. 2-3, 2017.
- Korać, Srđan T., „Feminističke teorije međunarodnih odnosa: akademski ‘beskućnik’ i u 21. veku?“, *Međunarodni problemi*, Vol. LXIX, No. 2-3, 2017.
- Kostić, Marina T., „Marksističke teorije međunarodnih odnosa na početku 21. veka“, *Međunarodni problemi*, Vol. LXIX, No. 2-3, 2017.
- Kovačević, Božo, „Šta je to novo u konstruktivizmu?“, u: Dejan Jović (ur.), *Konstruktivističke teorije međunarodnih odnosa*, Fakultet političkih znanosti Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb, 2016, str. 37-88.
- Kovačević, Irina, „Racionalizacija i Birokratija“, *Svarog*, br. 4, maj 2012, str. 169-182.
- Kovačević, Marko, „Međunarodni odnosi u doba teorijskog pluralizma: o stanju discipline i glavnim raspravama početkom 21. veka“, *Međunarodni problemi*, Vol. LXIX, No. 2-3, 2017.
- Lechner, Silviya, „Why Anarchy Still Matters for International Relations: On Theories and Things“, *Journal of International Political Theory*, Vol. 13, No. 1, 2017.
- Lišanin, Mladen, „Održivost istraživačkog programa realizma u međunarodnim odnosima“, *Međunarodni problemi*, Vol. LXIX, No. 2-3, 2017.
- Luša, Đana, „Koncept anarhije u realističkoj teoriji međunarodnih odnosa“, u: Dejan Jović (ur.), *Teorije međunarodnih odnosa: Realizam*, Politička kultura, Zagreb, 2013, str. 228-248.

- Milner, Helen, "The Assumption of Anarchy in International Relations Theory: A Critique", *Review of International Studies*, Vol. 17, No. 1, 1991, pp. 67-85.
- Onuf, Nicholas, *Making Sense, Making Worlds: Constructivism in Social Theory and International Relations*, Routledge, London, 2013.
- Onuf, Nicholas, Klink, Frank F., "Anarchy, Authority, Rule", *International Studies Quarterly*, Vol. 33, No. 2, 1989, pp. 149-173.
- Onuf, Nicholas, *Rules and rule in international relations*, Erik Castrén Institute of International Law and Human Rights, University of Helsinki, 2014, Internet, <http://www.helsinki.fi/eci/Events/Nicholas%20Onuf%20Rule%20and%20Rules%20%204-2-14.pdf>, 02/02/2018.
- Onuf, Nicholas, *Rules and Rule in Social Theory and International Relations*, Routledge, London and New York, 2012.
- Onuf, Nicholas, *World of Our Making: Rules and Rule in Social Theory and International Relations*, University of South Carolina Press in Columbia, South Carolina, 1989.
- Pavlović, Vukašin, „Veberova koncepcija moći“, *Godišnjak Fakulteta političkih nauka*, Beograd, 2009, str. 9-26.
- Proroković, Dušan, Milićević-Proroković, Jelena, „Teorija neoliberalnog institucionalizma na početku 21. veka: međunarodne institucije i globalno upravljanje“, *Međunarodni problemi*, Vol. LXIX, No. 2-3, 2017.
- Roberts, James C, "What do Rules Do? Making Room for Rationality in Constructivist Thought", in: Harry D. Gould (ed.), *The Art of World-Making: Nicholas Greenwood Onuf and His Critics*, Routledge, London, 2017, pp. 80-90.
- Snyder, Jack, *Myths of Empire: Domestic Politics and International Ambition*, Cornell University Press, New York, 1991.
- Stojanović, Đorđe, „Pravo lice hegemonije: Neo-gramšijevski pristup modernom svetskom poretku“, *Sociološka luča*, III/1, 2009.
- Tickner, Ann J, "Foreword to Harry D Gould, Ed. The Art of World Making", in: Harry D. Gould (ed.), *The Art of World-Making: Nicholas Greenwood Onuf and His Critics*, Routledge, London, 2017.
- Trapara, Vladimir, „Neoklasični realizam - realizam za 21. vek“, u: *Međunarodni problemi*, Vol. LXIX, No. 2-3, 2017.
- Vujović, Marija, „Osnovni principi Kantove etike dužnosti“, *MATICA*, br. 71, jesen 2017, str. 389-426.
- Waltz, Kenneth N., *Theory of International Politics*, Mass: Addison- Wasley, Reading, 1979.
- Wendt, Alexander, "Anarchy is What States Make of It: The Social Construction of Power Politics", *International Organization*, Vol. 46, No. 2, spring 1992, pp. 391-425.

Wiener, Antje, "Still Missing The Other Half: World making and sense making", in: Harry D. Gould (ed.), *The Art of World Making: Nicholas Greenwood Onuf and His Critics*, Routledge, London, 2017, pp. 113-123.
Wight, Martin, *Power Politics*, Holmes and Meier, New York, 1978.

HETERONOMOUS INTERNATIONAL STATE (REJECTION OF ANARCHY)- NICHOLAS ONUF

ABSTRACT

The concept of anarchy is one of the cardinal categories in International Relations Theories, classic and contemporary ones. This paper analyses the theoretical framework of one of the three most influential social constructivists- Nicholas Onuf. Describing the world affairs as anarchical, which is a presumption in the works of almost all scholars (both realistic and liberal), Onuf takes the presumption of anarchy to be mistaken. Onuf analyses and rejects the existence of anarchy in international state, most commonly regarded as "the absence of world government" or "rule by no one in particular". Onuf is firm in the claim that there is no logically necessary connection between the absence of ultimate authority and the absence of rules or order. In order to represent and explain the true international state of affairs, which he suggests is unrecognized because of the terminological and conceptual confusions, Onuf implies that more adequate term is "heteronomy". Scientific justification of this paper is obvious due to the fact that it is about a phenomenon that is not researched enough, especially in domestic literature, and because a better understanding of this phenomenon could potentially change the current world affairs for the better.

Key words: international relations, anarchy, heteronomy, rules, condition of rule, social constructivism, Onuf.